

LENKEI ANDORNÉ

A Budapesti Történeti Múzeum kialakulása

Hetven éve annak, hogy a Budapesti Történeti Múzeum létesítésének gondolata, Kammermayer Károly polgármester határozatában, formát öltött.

A múzeum kialakulása, mint minden hasonló intézményé, nem egyedül egy rendeletnek, nemcsak az alapító gondolatának köszönhető. Szoros összefüggésben van történeti előzményeivel és saját kora gazdasági és művelődéstörténeti helyzetével.

A várostörténeti múzeumok típusa Európa-szerte a múlt század utolsó harmadában alakult ki, a nemzeti múzeumok szerepkörének kibontakozása után.

A történeti múzeumok, amelyeknek kategóriájához tartoznak mind a nemzeti, mind a várostörténeti múzeumok, Európa nagy és gazdag országaiban a művészeti múzeumok után nyíltak meg. A művészeti gyűjtemények — többnyire az uralkodók magántulajdona — a francia forradalom vívmányaiként mentek át köztulajdonba.

Nálunk a műalkotások gyűjtése sokáig az uralkodó, a főnemesség és a papság kezében volt. A Habsburgok Bécsbe a „Sammlungen des Allerhöchsten Kaiserhauses”-ba soroltak minden proskribálás vagy konfiskálás révén „jogosan” megszerezhető magyar műalkotást vagy történeti emléket.

Amikor Európa-szerte megnyíltak az uralkodók műgyűjteményei, az általános fejlődéstől eltérő körülmények voltak. Az uralkodó Bécsben tartotta múkincseit és a Magyarországról származó régészeti emlékeket, amelyeket a Belvederében, majd a Burgban mutattak be.

Az elnyomott kis népek esetében a nemzeti eszme erősödése kedvez a történeti múzeum gondolatának. A történeti múzeum a nemzet múltjának sajátos jellegét domborította ki, és ezáltal fegyvert jelentett az idegen zsarnokkal szemben.

Dániában, Írországbán, Skóciában, Hollandiában, a cseheknél és nálunk ezért előbb létesül történeti nemzeti múzeum, mint művészeti.

Az ország gyarmati helyzetére jellemző az az 1812-ben hozott nádori rendelet, amely szerint

„az eddig Bécsbe küldeni rendelt (hazai) kincsletekből a bécsi kiválasztás után a budai királyi kamaránál a Nemzeti Múzeum számára is lehet tárgyakat kiválasztani.”¹

Az 1860-ban a hajógyári szigeten előkerült római anyagot azonban — közel ötven évvel később — B. Sacken még mindig Bécsbe viteti.

A kiegyezés után javul a helyzet : ettől kezdve a Nemzeti Múzeum tart igényt az ország bármely részén (a főváros területén is) előkerült emlékre akár vétel, akár megőrzés alapján.

A múlt század hetvenes éveire a kapitalista fellendülés, a polgári öntudat kibontakozása jellemző.

A nemzeti eszme erősödése hozza létre az egyesült Itáliát Cavour, a német kis hercegségek egybeolvadását Bismarck működésének eredményeként. Az egyes városok függetlenségük elvesztésével sajátos történeti egyéniségük megörökítését tartják céljuknak. Megindul a várostörténeti adatok, emlékek gyűjtése, feldolgozása, várostörténeti múzeumok létesítése.

A polgárság gyűjtésének eredményei a várostörténeti múzeumok anyagába beolvadva egy fejlődő település életét igyekeznek története folyamán minden életmegnyilvánulásában lépésről lépésre végigkísérni. Ilyen múzeumban aztán a város lakossága megismerheti legsajátosabb múltját, az idegen pedig azt láthatja, ami a városra jellemző.

Budapest lakossága mind a szabadságharc előtti időszakban, mind az abszolutizmus idején élénk érdeklődést mutatott a hazai történelem iránt. Az egyre erősödő polgári réteg a kiegyezés utáni fellendülés korszakában, mivel saját, családi múlttal nem rendelkezett (mint a főnemeség), a közösség múltja, a város története felé fordítja érdeklődését : patriótából lokálpatriótává válik, és városa emlékeit tiszteli, gyűjti.

Ahogy a nemzeti eszme kifejezését annak idején a Nemzeti Múzeum tartotta céljának, úgy létesült az urbanizmus erősödésével ennek a gondolatnak kifejezésére a várostörténeti múzeum. Létesítését — mint a hasonló célú külföldi intézményekét — nálunk is történeti és régészeti kutatások készítették elő.

Salamon Ferencnek 1878-ban jelenik meg a főváros megbízásából írt „Budapest története” című munkájának „Budapest az ókorban” című kötete.

1875-ben a főváros a Nemzeti Múzeum régészeinek közreműködésével ásatásokat indít meg Óbudán.

A Budapesti Történeti Múzeum létesítésében fontos szerepe volt annak a lassú folyamatnak, amely a lakosság érdeklődését a város története felé irányította, és amelynek eredményeként a várostörténetírás és a régészeti kutatások megindultak. E mellett megoldásra várt a feltárt műemlékeknek és leleteknek helyszíni bemutatása.

A fővárosnak múzeumot kellett építenie az aquincumi régészeti emlékek számára (1894-ben). Tizenhárom évvel később, a városligeti múzeum megnyitásakor is régen együtt volt már a gyűjtött anyag, és csak azt várta, hogy épülethez jusson.

A Budapesti Történeti Múzeum ésszerű hármas tagozódása (régészeti, középkori és újkori osztály) csak lassan alakult ki. Gyűjtési módszere az időknek megfelelően is különböző volt.

A *régészeti osztály* (aquincumi múzeummal) anyagának zöme az óbudai ásatásokból származik. Bölcsője az aquincumi Krempel-malom-ban ringott, ahová (1881-ben) azokat a tárgyakat helyezték el — az időjárás viszontagságai elől, amelyeket még nem vittek a Nemzeti Múzeumba.

A *középkori osztály* magva épületbontásokból származik. A középkori ásatások ügye már 1887-ben és 1889-ben megindult, de ezeket a munkálatokat akkor nem kísérte szerencse. A budavári koronázótemplom átépítése alkalmából szétosztásra nem került, az eredeti gótikus épületről származó faragványokat ideiglenesen a Halászbástya saroktoronyába helyezték. Ide kerültek 1902-ben a budai domonkos templom bontásából származó középkori sírkövek és építészeti töredékek is.

Az *újkori osztály* első darabjai az 1885-ös és 1896-os kiállításokon bemutatott, városrészleteket ismertető gipszmodellek, tervek és fényképek voltak; ezekhez járult még a főváros különböző hivatalaiban őrzött olyan műtárgyaknak csoportja, amelyek várostörténeti vonatkozásúak voltak. Az országos kiállításokra szerkesztett anyaghoz később gyűjtött anyag járult.

A Budapesti Történeti Múzeum három osztályának anyaga tehát ásatások és gyűjtés révén adódott.

A továbbiakban ismertetett forrásanyag a Budapesti Történeti Múzeum létrejöttének körülményeit kívánja vizsgálni.

*

1875-ben², március 3-án az óbudai ún. Papföldön próbaásatásokat folytattak. Tömör alapfalak, hypocaustum, bélyeges téglák bukkantak elő. Ezeket a leleteket akkor Rómer, Zsigmondy és Ortvyay vizsgálták meg.

A nyolcvanas évek elején Torma Károly és Hampel József vezetik a Nemzeti Múzeum által folytatott régészeti kutatásokat.

Torma Károly (Torma József történész fia) már 1859-től kezdődően közzétette tudományos kutatásai eredményeit. Sokáig a kolozsvári egyetem tanára volt. Az Erdélyi Múzeum évkönyveiben, Emlékönyveiben, az Archeologiai Közönyben, az Archeologiai Értesítőben jelentek meg folyamatosan publikációi, Dacia epigráfiájára vonatkozó dolgozatai. Aquincummal foglalkozó első cikke 1874-ben látott napvilágot.³ Kolozsvárról Pestre költözvén, az egyetemen katedrát, a Nemzeti Múzeumban állást kap.

Hampel József⁴ jogásznak indult, de tanárának, Rómer Flórisnak buzdítására érdeklődése a régészet felé fordult. Első cikke hetedikes gimnazista korában a Bach-korszakban, még német nyelven jelent meg. 21 éves korában a bölcsészeti doktorátus megszerzése után a Nemzeti Múzeumba került. Hamarosan az érem- és régiségosztály igazgatója, majd a Magyar Tudományos Akadémia régészeti bizottságának elő-

adója lett. Ő fejlesztette az 1869-ben megindított Archeologiai Értesítőt „a magyarországi régészeti kutatás orgánumává”⁵ Ifjúságában Rómer és Pulszky irányították a régészeti kutatást; ők dolgozták fel az előkerült leleteket. Hampel életművében ezeket az eredményeket foglalta rendszerbe. Publikációinak száma 386. Életcélja a magyar földön lelt őskori és korai történeti időkől származó emlékek tudományos feldolgozása. Ő állapította meg elsőnek, hogy a hazai ősrégészeti kutatásban számolni kell a keleti szomszédos területek kultúrájának hatásával. Közel tíz évig dolgozik a „Bronzkor emlékei Magyarhonban” című munkáján.

A római emlékeknek nagyobb munkában való ismertetését már nem valósíthatta meg, de az aquincumi ásatások megindulása idején olyan pótolhatatlan munkát végzett, amely nélkül a Fővárosi Múzeum sem jött volna létre. A Nemzeti Múzeumban őrzött Schönwisner-féle anyag⁶ alapján írta meg első, Aquincumról szóló munkáját,⁷ amellyel felhívta a külföld figyelmét a magyar régészet eredményeire. Ennek volt köszönhető valószínűleg az is, hogy a nemzetközi őstörténeti és ember-tani kongresszust 1876-ban nálunk rendezték.⁸ Ezen a kongresszuson nevezi el Pulszky az őstörténet negyedik korszakát rézkornak, és akkor vezeti ki Rómer a kongresszus résztvevőinek egy csoportját Óbudára, hogy megmutassa a Hajógyári szigeten feltárt római fürdőmedencét, vízvezetéki csöveket, római téglákat és a katonai amfiteátrum helyét, melyet az ellipszis alakban épült házak árultak el.⁹

A sikeres kongresszus eredményei közé kell számítanunk tudománytörténetünk két fontos eseményét: az Országos Régészeti és Embertani Társulat létrejöttét és az aquincumi rendszeres ásatások megindulását.

Az ásatások ügye mellé ebben az időben olyan férfi áll, aki a Főváros múltja felkutatásának leglelkesebb harcosa: Gömöri Havas Sándor.

Fáradhatatlan munkásságának eredménye nemcsak az ásatások megindulása, a Budapest Régiségei c. évkönyv megalapítása, de közvetve a Fővárosi Múzeum megalapítása is.

Gömöri Havas Sándor változatos politikai pályafutás után 51 éves korában nyugdíjaztatta magát, hogy ettől az időtől (1875-től) kezdve teljesen a főváros múltjának szentelhesse életét. 1872-től fővárosi bizottsági tag és ebben a minőségben eléri, hogy a Műemlékek Országos Bizottsága 1879-ben albizottságot küld ki az aquincumi vízvezeték-pillérek megóvása ügyében.

Az albizottság javaslatának eredménye az 1879. január 19-én kelt 33,387/1878. sz. rendelet, amely szerint

„a római vízvezetékpilléreknek további pusztitástól megmentése iránt a Tanács erélyesen intézkedvén ezeknek fenntartására és jövőbeli biztosítása érdekében a kisajátításról szóló törvény rendelkezései szerint a lakosokkal a célt jogérvényesen biztosítani egykezzék.”

A főváros lakossága azonban nemcsak avval tesz kárt a római emléksanyagban, hogy — mint a vízvezeték-pillérek megrongálása

esetében — a római épületek köveit építkezési anyagnak használja, hanem rablóásatásokkal „kincskereséssel” esetleg fontos adatoktól fosztja meg a rendszeres kutatómunkát folytató régészeti tudományt.

Erre vall Hampel jelentése is,¹⁰ amely szerint

„A magyar törvények területén hiányos szabályrendeletek bizonyos pontig biztosítják ugyan a Nemzeti Múzeumnak az értékesebb leleteket, de a fiskus harmada többnyire aranyművesek, kereskedők, gyűjtők kezébe juttatja azokat titokban. A Nemzeti Múzeumot csak egy általános lelettörvény biztosíthatná hatályosan az ily veszélyek ellen, hatálya csak olyan törvénynek volna, mely midőn minden találót arra szorít, hogy leletét felmutassa, nemcsak védi a jogos tulajdonost tulajdonában, de biztosít neki a régészeti érték fejében bizonyos többletet. A fiskusnak harmadáról le kell mondania, mert ez a harmad örökös kútfeje minden titkolásnak, minden sikkasztásnak. Ha ilyenformán törvényileg gondoskodnak a tudományos kincsek fönntartásáról, akkor tekintve, hogy az évente szütrekerülő kincsek értéke, ha csak azokat vesszük, melyeknek megvétele érdemes, jóval felülmúlja a múzeum dotatióját.”

Miután a leletek megmentésének kérdése napirendre került, következett az ásatások elrendelése. Trefort Ágoston kultuszminiszter Gömöri Havas Sándort bízta meg az ügyek pénzügyi és adminisztrációs részének vezetésével.

Gömöri Havas látja, hogy az állam nem fog elegendő pénzt az ásatások rendelkezésére bocsáthatni, ezért megkeresi a Főváros Tanácsát, hogy a Papföldön (a mai aquincumi múzeum körüli területen) szervezzen kutatást.

1880 áprilisában Gömöri Havasból, Tormából és Hampelből álló bizottság száll ki a helyszínre. Beszámolójuk szerint jegyzőkönyvírás céljából az ún. Csigadombon telepedtek le, amely alatt castrumot sejtettek. (Ez a domb borította akkor a ma látható amfiteátrumot.)

Hampel is, Torma is a Nemzeti Múzeum szolgálatában álltak, de a múzeumnak nem volt fedezete ásatások végzésére. Ezért a Műemlékek Országos Bizottsága 1880. június 17-én felterjesztésben kérte a minisztert a Csigadombon és a Papföldön végzendő ásatások költségének fedezésére.

Trefort próbaképpen kész volt az ásatások céljaira bizonyos összeget áldozni, és 1880. július 10-én G. Havas megkapta a választ, a miniszter „a római erődítmények nyomainak biztos megállapíthatása végett eszközendő ásatásokra” hatszáz forintot utalványozott.

Évvvel az összeggel még csak el sem lehetett kezdeni a munkálatokat, mivel a feltárni kívánt terület használati bére egyedül háromszáznegyven forintot tett ki.

Gömöri Havas indítványára a Főváros Tanácsa 2000 forintot szavazott meg.

A Csigadomb alatt castrumot, a Papföldön praetoriumot reméltek feltárni. Az eredeti terv szerint Hampel a Csigadombon, Torma a Papföldön ásatott volna, de szeptember 12-én egy, a Nemzeti Múzeumban tartott viharos ülésen cseréltek, és így végül az amfiteátrumot Torma tárta fel.

1880. szeptember 20-án kezdte Torma a munkálatokat, melyeket 40 napon át folytatott 50 munkással. Már a tizedik napon előbukkant az amfiteátrum. Ennek a sikernek hallatára a miniszter tüstént további 220 forintot folyósított. Alig ismerünk még olyan időszakot a magyar tudomány történetében, amikor a közvélemény ilyen osztatlan lelkességgel és izgalommal fordult volna a régészeti kutatás eredményei felé.

A Vasárnapi Ujság október 24-én azt írja:¹¹ „midőn munkások Aquincum klasszikus talajából római maradványokat, egy nagyszerű amfiteátrum romjait igyekeznek a tudományos világ, a főváros lakossága feszült érdeklődése mellett napvilágra hozni...”, majd november 21-i számában¹² „Az óbudai amfiteátrum” című cikkben, melyhez illusztrációkat is mellékel (41. kép) így folytatja: „...a hely környékén még sok a kiásandó objektum, bizonyára nagyérdékűek is lesznek közöttük. Ezeket napfényre kell hozni: talán egy egész eltemetett város fekszik ott. Egy félig elporlott Pompei, melyet nem a tűz, hanem a víz iszapja temetett el. Még kiásni és konzerválni sem elég. Meg kell könnyíteni az odajuthatást és kellemessé tenni a látogatást.”

A munkálatok ideje alatt a főváros népe ezrével látogatott ki az ásások színhelyére, és csak azt sajnálták, hogy az amfiteátrum körül lelt tárgyak megtekintésére nem volt lehetőség, mert az itt előkerült leletanyag — itt kint múzeum nem lévén — a Nemzeti Múzeumba került.

Az amfiteátrum feltárása a tudományos világ számára is szenzációként hatott. Az akkori osztrák-magyar monarchia területén ez volt a harmadik (a polai és a salonai után). Feltárása a carnuntumival esett egy időbe.

Az ásásokra szánt pénzből, tekintve, hogy az amfiteátrum egyre több pénzt emésztett fel, a Papföldekre már nem jutott és így, míg Torma eredményes munkája gyümölcsét élvezte, Hampelnek nem volt miből ásatnia.

1881 októberére Torma két szelvény kivételével feltárta az amfiteátrumot.

A miniszter újabb 5000 forint kiutalásával végre lehetővé teszi Hampelnek a Papföldön való ásítás elkezdését.

1881. június 11-én meg is indulnak a munkálatok. Hampel feltárja a fürdőt a hypocaustummal, igen gazdag tárgyi emlékekkel együtt. Mindez az amfiteátrumnál előkerült anyaghoz hasonlóan a Nemzeti Múzeumba került.

A feltárt területek téli befedésére újabb 700 forint érkezik, sőt 2 forint napi bér mellett egy ört is tudnak fogadni, aki a feltárt területekre ügyel és állandóan a Krempel-malomban tartózkodik.

Az ásások ügyét mind Torma, mind Hampel erőteljesen képviselik a szaksajtóban. Az Archeológiai Értesítő 1881-es évfolyamában Hampelnek¹³ tanulmánya jelent meg, amely az ásások, különösen az aquincumi ásások ügyével foglalkozik.

Torma azt írja,¹⁴

„hogy a régiségtan fejlődésére mi mélyre ható befolyást gyakorolnak a szakszerű ásatások, felesleges taglalni. Pompei és Olympia műkincsei s nyomukban az antikok ismeretének gyarapodása értékileg sokszorosan meghaladják azt a költséget, amennyibe az ott történt ásatások kerültek.”

Szomorúan állapítja meg, hogy nálunk ilyesmire milyen kevés pénz áll rendelkezésre, hogy eddig tulajdonképpen csak leletmentések történtek építkezés közben. Érdy, Zsigmondy, Rómer és Hampel hűségesen felvette és le is írta a romokat, de ezután az építkezés, amely közben az ásatás történt, tovább folyt és az útban álló romokat az ipar érdeke vagy az „incuria teljesen nivellálni nem késett”... „A tudomány Aquincum lehetőleg teljes képének ismeretét követeli.” A hatóságok érdeklődését így bizonyos mértékig sikerül felébreszteni, illetve ébrentartani. A miniszternél Hegedüs Candid az aquincumi ásatások ügyének buzgó szószólója. Eléri, hogy a miniszter Hampel publikációja számára — külön — fényképekre való pénzt utal ki.

1881. november 19-én meg is jelenik Hampel József 22 oldalas füzeté „Jelentés az óbudai papföldi ásatásokról” címmel. Ebben elmondja hogy 1879-ben kezdődtek a rendszeres ásatások. A Krempel-malomtól délre már régen „kotortak”, és 1879-ben a föld színének áruló mivolta hívja fel a szakbizottság figyelmét a Papföldekre. Az itt előkerült „régiségek, melyek száma a 200-at is meghaladja” — így fejezi be ismertetését — „a Nemzeti Múzeumnak adattak által”. A főváros rómaiakori múltjának feltárását tehát kezdettől fogva siker koronázza.

Ezt azonban nem mondhatjuk Budapest középkori emlékeinek feltárásával kapcsolatban.

1882-ben Kaas Ivor indítványára nemcsak római, de „hazai” régiségek kutatása felé fordul a figyelem. Fehéregyházának és Árpád sírjának feltárását tűzik ki célként.

Árpád sírjának keresése nem új kérdés. Thallóczy Lajos két évvel régebben a szaksajtóban és népszerűen is írt a kérdésről.¹⁵ Szerinte

„a negyvenes években, amikor Horvát István történelmi előadásai az ifjúságban a hazafias érzést felkeltették, minden nemzeties eszme lelkes visszhangra talált. Vasváry Pál az ifjúság egyik vezérszónoka már 1845-ben felvetette Árpád sírjának és evvel kapcsolatban az ásatási műveleteknek a kérdését. A 48-as események ezt aztán lehetetlenné tették.”

Érdy János a Nemzeti Múzeum Régiségtárának őre 1851-ben a Magyar Akadémiai Értesítőben (21. o.) ír a kérdésről.

1860-ban is feléled a probléma: Thaly Kálmánék vetik fel. Ekkori működésükről egész kis irodalom keletkezett a Pesti Napló, a Vasárnapi Ujság, a Budapesti Visszhang stb. hasábjain. Ezenkívül Nádasdy és Thaly Kálmán „Az óbudai Fejéregyháza¹⁶ mint Árpád temetkezési helye” és R. Ensel Sándornak „Árpád sírja” láttak napvilágot. (1860-ban egyedül a Pesti Naplóban 14 cikk foglalkozik ezzel a kérdéssel.)

Az ún. Schwanfelder-malomnál kezdtek is kutatásokat, de ezeknek Prottmann rendőrfőnök hamar véget vetett, amennyiben lovasokkal állatta el az ásatások színhelye felé vezető utat.

„1879-ben az Országos Régészeti Társulat megkezdé működését és elhatároztatott, hogy az ásátásokat elvégre foganatba veszik.... június 2-án előzetes terepvizsgálat alapján a küldöttség teljesítette a harmincegyéves óhajtást s megásatta a Fehéregyházának vélt templom alapját. (A Viktória-telepen.) Jelen voltak Thaly Kálmán, Lупpa Péter országgyűlési képviselő, Torma Károly, Hampel Károly egyetemi tanárok, Zsigmondy Gusztáv mérnök s e sorok írója (Thallóczy L.). Az ásátás két napon át... folyt.... Az eredmény Érdy szerint: Byzánti stílú templom, mely a Szent István korabeli kápolnákkal teljesen megegyez. Henszlmann szerint 1180—1220 közt épülhetett.”¹⁷ 1882-ben Gömöri Havas kezd a kérdéssel foglalkozni a Tanács 1882. február 8/9 sz. határozata alapján.

A Régészeti Bizottmány utasítja, hogy „a honalapító sírját, illetve Fehéregyháza romjait igyekezék feltalálni”.

Salamon Ferenc „A Nemzet” 1882. október 4-i számában megjelent, „Kell-e még keresni Árpád sírját?” című tárcában azt mondja, hogy Árpád sírjának keresése fölösleges, de Fehéregyháza, a székesegyház és a királynői vár megkeresése fontos volna.

Folyik a vita, vajon Árpád pogány sírja fölé épülhetett-e keresztény templom, vajon összefüggésbe hozható-e az Alba Ecclesia a honalapító sírjával. Gömöri Havas nyolc éven keresztül küzd a feladattal, amelyhez, mint mondja¹⁸ „nem hanyatt homlok, hanem érett megfontolással” fogott, és amelyről kezdetben nem gondolja, hogy végül kellemetlenné és hálátlanná fog számára válni. A kérdéssel most is sokan foglalkoznak: Tholt Titusz budai ügyvéd szerint Fehéregyháza a Radl-malom alatti helyen állt. A napilapokban megjelent közlemények szerzői — többnyire névtelenül — a Radl-malom és a Viktória-telep mellett foglaltak állást.

Ezeket az állításokat Gömöri Havas az Arch. Ért.-ben cáfolta meg.

1883-ban Wekerle László is belekapcsolódott a kérdésbe. 190 oldalas, „Alba Maria, mint Árpád sírja” c. füzetében Gömöri Havas „Fehéregyháza és Árpád sírja” c. dolgozatához kapcsolódik, de eltér ennek felfogásától: az 1869-ben Rómer és Henszlmann által a Viktória téglagyár területén talált templomalapokat és a bennük talált nyolc csontvázat „Árpád sírja kimutatván az óbudai Viktória téglagyár telkén megtalált Fehéregyház szentélyében” című újabb, 1886-ban megjelent füzetében írja le.

Evvvel szemben Henszlmann, akit Gömöri Havas bekapcsolt a munkába, 1886-ban „Ásátások a Viktória téglagyár telkén Óbudán” című értekezésében leszögezi, hogy egy csúcsíves templom alapzatának földalatti maradványait és római sírokat talált. Határozottan kijelenti, hogy itt legkisebb nyoma sincs a Szent István korában épített Fehéregyházának. Nyolcévi kutatásainak eredményeként Gömöri Havas azt állapítja meg, hogy „Fehéregyháza az óbudai téglagyár előtti útszakasz alján állhatott, hogy Fehéregyháza már századokkal ezelőtt eltűnt a föld színéről, a honalapító hamvai pedig összevegyülvén a föld porával,

de legalább a hajdani Alba Ecclesia helyét merem mondani biztosan tudjuk és ez talán mégis eredmény, a másik pedig az, hogy örökre elnémuland az Árpád sírját keresők éktelen zaja.”¹⁹

A középkori ásatások ügye tehát nem olyan szerencsésen, indul mint a rómaikori feltárások. A Középkori Régészeti Bizottmány foglalkozott a kérdéssel Zichy Jenő elnökletével, Torma Károllyal mint egyik tagjával és az Akadémia részéről Salamon Ferenc bekapcsolódásával. Egy tudománykedvelő főúr, egy régész és egy történész foglalkoznak a középkori ásatások ügyével. Egy sereg lelkes, de tudatlan laikus veszi őket körül. A feltárások számos római kori emléket hoztak felszínre, azonban az Árpád sírja és Fehéregyháza kutatására induló kísérletek csődöt mondanak.

Végül sértődésekbe, személyeskedésekbe fullad az oly nagy lelkesedéssel indult ügy.

Pénzt ezekre a kutatásokra a római ásatásokra szánt összegből vettek el. Lehet, hogy ez, de valószínűbb, hogy a dolgoknak néha tudománytalan jellege, zajos mivolta veszi el Hampel kedvét, aki kijelenti, hogy „ez alkalommal az ásatásokkal nem foglalkozhatik”.²⁰

Végül még Gömöri Havast is támadják, hogy hiába költötte a főváros pénzét.

Hampel visszavonulván az ásatásoktól, Torma az amfiteátrum teljes feltárása és köralakú töltéssel való ellátása után átveszi az akkor már a „Bronzkor emlékei Magyarhonban” című munkáján dolgozó Hampel kutatási területét a Papföldön is, és feltárja a hypocaustum tartozékát, a palaestrát. „Az ásatási költségekhez a kormány és a főváros az előirányzottnál jóval nagyobb összeggel járult hozzá.”²¹

Ebben az évben (1883-ban) került szóba először a Fővárosi Bizottmány ülésén az ásatásokon előkerült anyag nyilvános kiállításának kérdése.

Az előkerült padlócserep-darabokat — hogy el ne kallódjanak — a mérnöki hivatal a Rudas-fürdő építkezése alkalmából felhasználta. Az anyag többi részének kiállításon való bemutatásával Gömöri Havast bízzák meg. Erre azonban, majd csak két év múlva, az Országos Kiállításon kerül sor. A régészet iránt mind külföldön, mind itthon változatlanul nagy az érdeklődés.

Schliemann tyrinsi ásatásai, Rómában az ökölvívó szobrának előkerülése nemcsak a szaksajtó, de a napilapok szenzációja is.

A régészet iránti érdeklődést még jótékony célra is igyekeznek felhasználni: az ischli földrengés károsultjai számára a nápolyi múzeum igazgatója, de Petri gigantikus, háromnapos felvonulást rendez Pompeiben.²² „...s ez alatt az idő alatt nemcsak mutatványokban elevenült meg Pompei városa, hanem egy pár kétezer év előtt létezett boltot, kocsmát is felelevenítettek s az utóbbiakban a tüzes falerni bort kifogástalan régi öltözetben járó pincérek szolgálták ki....” Első nap Vespasianus triumfusát játszották meg cirkuszbanvonulással és a quadrigajátékok megkezdésével. Második nap Rufus Cornelius házából indult

lakodalmas menet végig a Via dell'Abundanzán az Appolló házáig. A harmadik napon gladiator-játékok voltak a császár jelenlétében a cirkuszban. A Casa del Faunóból pedig halottas menet indult el siratókkal.

1885 érdekes és eseménydús év: az országos kiállítás éve, amelyen az ország először mutatja be nagykiterjedésű kiállításon²³ gazdasági és szellemi életének keresztmetszetét (42—4, 46. kép). A szervezőmunkát a Földművelési Minisztérium végzi Matlekovits Sándor és Zichy Jenő elnöklete mellett. A Főváros Tanácsa Gerlóczy Károlyt jelöli a bizottságba.²⁴ Gerlóczy már akkor foglalkozik egy állandó Fővárosi Múzeum létesítésének gondolatával, de javaslatából majd csak két év múlva válik határozat.

Az 1885. évi kiállítás volt ez első olyan országos kiállítás, amelyen mezőgazdasági és ipari tematikájú anyag mellett a közlekedés, a honvédség, a műipar és a régészet is bemutatásra került.

A kiállítások legtöbbje ekkor árupropaganda céljából létesült, és felületes információval szolgált, ellentétben a múzeumok bemutatásaival, amelyek tartós élményt, újabb ismereteket kívántak nyújtani szerényebb módon. A múzeum ismételt látogatással számolt, míg a kiállításoknak egyszeri szemléltetés útján kellett mondanivalójukat a látogatók emlékezetébe vésní.

A főváros 300 000 m²-nyi területet engedett át a Városligetben a kiállítás céljaira, amelyen 96 ideiglenes és három állandó épületet emeltek. Az Iparcsarnok, a Múcsarnok (amelyből később Fővárosi Múzeum lett) és a Királypavillon (későbbi Gerbeaud) épült időtálló anyagból.

Nagyjelentőségű, országos ügy volt ez a kiállítás. „Keze és termelvényeinek meglepően nagy sokaságával és kitűnőségével mutatta be hazánk, hogy van, hogy a kultúrnépek sorában ő is tényező”²⁵ A Fővárosi pavillon anyaga, a város fejlődését ismertető gipszminták, térképek, rajzok, továbbá a Múcsarnokban bemutatott régészeti kiállítás emlékei alkotják majd a létesülő Fővárosi Múzeum első tárgyait.

Az időtálló anyagból készült Múcsarnok épületében nyílik majd meg 1907-ben a Fővárosi Múzeum.

A Kiállítás útmutatója részletesen leírja mindkét épületet. „A Fővárosi pavillon mindjárt az igazgatósági épület mellett van.²⁶ Építési modora, magas középkupolájával, saroktornyával Budapest Főváros címerét jelképezi... A pavillon egy felülről világított középteremből áll, melyhez két szárny vezet. Végeihez jobbról-balról fél nyolcyszöglet képező termek csatlakoznak.”

A főváros életére és legfrissebb közigazgatási eredményeire vonatkozó legújabbkori anyag került itt bemutatásra: a város nevezetes épületeinek gipszmodelljei, építkezések, csatornázások tervei, fényképsorozatok, a tanügy, bábúkkal benépesített egész iskolateremmel.

„A kiállítás legérdekesebb tárgyai az új városi középületek gipszmintái: az épület derékrészében vannak a Ferencz József lovassági lak-tanya, a lipótvárosi Bazilika, az Üllői úti új kórház, a járványkórház

mintái, a Ferencz József tér, a korzó távlati képei, az épület hosszában a Sugárút fényképei'²⁷ (42. kép).

A legtöbb terem falát — ahogyan a ránk maradt fényképekből látjuk — sűrűn húzott molinóval vonták be, erre borultak más textiliák-ból készült, gazdagon bojtózott, ívesen fodrozott drapériák; ezek fölött kaptak helyet több sorban egymás fölött a falraaggatott képek, grafikonok, metszetek, térképek. A gipszmodellek posztamenseit is fodrozott drapériákkal vonták be.

A Vasárnapi Újság szerint²⁸ „Világvárossá emelni a hatalmas lendületnek indult ifjú fővárost, ez a vágy, ez a cél buzdította évtizedek óta legjobbjaink tetterejét...” „S hogy Budapest immár elnyeri méltó helyét a művelt világ nagyvárosai között, ez legszembetűnőbben a kiállítás által nyilvánult. Tudatában volt ennek a főváros. Tudta, hogy bemutatván magát a külföldnek, egyik főkéességül a kiállítás fog szolgálni, s viszonzásul építette pavillonját aképpen, hogy ez viszont annak egyik legfőbb éke legyen.”

Az ebben a pavillonban bemutatott várostörténeti anyag egy részét a kiállítás bezárása után a városháza raktáraiba helyezik el, az 1896-os millenáris kiállításon megint kiállítják, majd 1907-ben a Fővárosi Múzeum megnyitásakor (az 1885-ös kiállítás Múcsarnokában) újból a közönség elé kerül. A Múcsarnok, a kiállítás másik díszépülete, a képzőművészeti anyag befogadására készült. „Igen szép északolaszországi renaissance stylben épült nyers téglanyagból. A terület délnyugati oldalán emelkedik a Stefánia útra dűlve. Pompás, Zsolnay-féle pécsi gyárban készült majolika dísszel ékített homlokzatai egyformák, de bejárója természetesen az Iparcsarnok felé tekint. A kiállítás után a főbejáratot átsziki a Stefánia út felé. Lépcső vezet a főbejáratához. Belseje fölé tűzmentes fedél domborul s két nagy csarnoka felülről nyer világítást. ami a kiállított képek elhelyezésére nézve felette kedvező”²⁹ (44. kép).

A Múcsarnok hátsó folyosóján kapott helyet a részben Gömöri Havas által rendezett régészeti anyag, a többi helyiségben bemutatkozó képzőművészeti kiállítást a magyar festészet és szobrászat első reprezentatív tárlatának kell tekintenünk. Ugyanebbe a terembe kerülnek majd 1907-ben a Fővárosi Múzeum arcképei és apróbb tárgyai.

Az 1885-ös év azonban nemcsak kiállítástörténeti, hanem tudománytörténeti szempontból is érdekes. Két kongresszus, júliusban a történeti, augusztusban a régészeti, tartja ez évben üléseit. A történeti kongresszus három témát tárgyal: a történelmet mint tudományt, a történelmet mint nevelési eszközt és a történetírás elveit.³⁰ A Budapesti Történeti Múzeum létrejöttét ez a kongresszus is elősegíti annak ellenére, hogy a történelemtanítás elveinek ismertetése alkalmából még nem hangzott el a történelemnek nemcsak könyvből, de kiállítás segítségével való tanításának elve.

Az óbudai ásatások a szakembereket ugyanúgy foglalkoztatják, mint a nagyközönséget. Meg is állapítják, hogy a kutatások előmozdí-

tása, az előkerülő anyag tudományos feldolgozása és népszerű ismertetése szempontjából egyre szükségesebbé válik a múzeum megvalósítása.

Árpád sírjának és Fehéregyházának kutatása a csak szakmai szempontokat szem előtt tartó kongresszuson fel sem merül. Míg a magyarországi római régészet kezdeteiben is komoly és eredményes munkát végez, középkori régészetünk hazafias alpátosszal, frázispuffogatással szakmai tévútra jut. Évekig tart az egyre jobban elmérgesedő vita, ami erősen akadályozza e tudományág idejekorán való kibontakozását.

A római kori ásatások nagy tömegérdeklődést váltanak ki. Olyannyira, hogy a Tanács szükségesnek tartja, hogy az egyre jobban elszaporodó kontárásatások megakadályozására leletmentési határozatot hozzon.³¹ Részben ennek eredménye, részben pedig az Árpád-sír körül dúló vita, hogy a régészet hirtelen veszít a népszerűségéből.

Ebből a kedvetlenségből még a kutatókra is átterjedhetett valami, mert Torma, aki pedig már az előző évben megkapta a Tanácstól a megbízást, hogy az 1885-ös kiállításon szereplő régészeti anyag katalógusát elkészítse, nem végzi el a munkát, pedig ez az anyag legnagyobb részben az ő munkájának eredménye. Aquincum monográfiáját sem írta meg, holott erre is kapott megbízást a Tanácstól. Így a Tanács sem olyan lelkes már, és csak nagynehezen szavaz meg 1000 forintot az amfiteátrum és a körülötte levő feltárt területek karbantartására. Ezen a tanácsülésen (1886. május 16-án) Hampel szerint³² Gömöri Havas 3000 forintot kért, mire Ferenczy Antal tanácsstag azt válaszolta, „ami szép és jó, azt pártolni szoktam, de a régészeti ásatások eredményeit figyelemmel kísértem és tapasztaltam, hogy csak kidobott pénz és semmi értelme nincs. A régészet nem tudomány, hanem csak kíváncsiság (derűltség). Visszatérve az ásatásokra nem találtak ott semmit csak egy termet, némelyik azt mondta étterem, némelyik hogy táncterem volt. Nem akarom azt, ami semmi hasznot nem hajt, előmozdítani, a pénzt nem szavazom meg.”

Ez a tudatlan és korlátolt felszólalás nem érdekelné bennünket, ha nem volna a régészet iránti érdeklődés csökkenésének egyik tünete.

Nemcsak az Árpád-sír körül elhangzott, a régészet ügyét bizonyos szempontból kompromittáló beszédek, cikkek tanulmányok okozták ezt.

Az Országos Kiállítás által hangos, bombasztikus hatású, szépített, szenzációs látványokhoz szokott közönség sem mutatja azt az érdeklődést a régészet eredményei iránt, mint hét évvel korábban. Akkor az ásatások megtekintése céljából ezrek vándoroltak Óbudára.

Mivel az Országos Kiállítás időleges volt, egyszeri látogatásra szánta mondanivalóját, és bizonyos szempontból Barnum módszerét követve meglepő, emlékezetes szórakozást kívánt nyújtani, így nem hagyhatott időt a látogató képzeletének működésére: az ismeretszerzést kész helyzetek bemutatásával könnyítette meg.

Aquincumba látogatva pedig a közönség csak romokat láthatott. Olyan romokat, melyeket saját képzelőerejének latbavetésével, a kutatók eredményeit népszerűen ismertető füzetkék segítségével tudott csak

gondolatban felépíteni és a régen itt élt lakosság elképzelésével benépesíteni. Mászt nyújtott az időleges kiállítás és mászt az állandó múzeum anyaga.

A papföldi ásatások eredményeinek feldolgozása és népszerűvé tétele céljából ekkor már nem elég az, hogy a Nemzeti Múzeum régészei a főváros múltjával is foglalkozzanak; nem elég, hogy a főváros pénzén feltárt anyag a Nemzeti Múzeum egyéb emlékei közé sorolva foglaljon helyet. Szükség van arra, hogy olyan intézmény létesüljön, amely csak a főváros múltját tekinti kutatási területének; arra, hogy az előkerülő (ill. a későbbi korokból származó gyűjtött) anyag e célra szolgáló múzeumépületben kapjon helyet.

Ezt a kívánságot fejezi ki, illetve elégíti ki *Kammermayer Károly polgármester 1887. október 20-án kelt határozata*, amelyet Gerlóczy Károly javaslatára tett és amelyben kimondja, hogy *szükség van egy fővárosi múzeum felállítására*.

Ebben a határozatban⁸⁸ a létesítendő Fővárosi Múzeum célját is megjelöli:

„ebben összegyűjtessenek és szakszerűleg rendezve hozzáférhetővé tétessenek azok a tárgyak, melyek akár az ország történelmének a fővárossal szorosabban összefüggő egyes kiválóbb eseményeire, akár a főváros speciális helyi történetére vonatkoznak, vagy ilyeneknek emlékeit képezik.”

A határozat a múzeum gyűjtési profilját is megszabja.

„Összegyűjtessenek érmek, pecsétek, okiratok, könyvek, képek, térképek, zászlók, fegyverek, bútordarabok és más oly használati tárgyak, melyek a fővárosban előfordult emlékezetesebb események alkalmából, vagy bármi tekintetben kiváló egyének által használtattak.”

De nemcsak régi anyagot gyűjtsön a múzeum, hanem legújabbkorit is. Gyűjtessenek

„olyan tárgyak is, melyek a főváros fokozatos fejlődését és ennek mindenkori állapotát feltüntetni alkalmasak, amilyenek a fővárosi közintézeteknek és ezek berendezéseinek rajzai, esetleg mintái, a fővárosnak statisztikai és közigazgatási tárgyú kiadványai, a különböző kiállításokra készített tárgyak, az itt nyert érmek és oklevelek stb.”

A határozat az anyaggyűjtés azonnali elkezdésére vonatkozó módosítási javaslatokat is tartalmaz. A Tanácshoz tartozó minden hivatal kérdőíveket kap, és ezeken köteles válaszolni, vajon a felsorolásban előforduló régi vagy új tárgyak melyike van birtokában.

„Hogy tehát a tanács javaslatának megtételekor tiszta képet terjesztessen elő arról, miként a különböző hivataloknál és intézeteknél hány ilyen tárgy létezik: felkérletnek ezek . . . mikép a fenti tárgyakról a mellékelt minta szerint kimutatást f. hó december végéig a tanácshoz felelősség terhe mellett mutassák be.”

A múzeum későbbi irattárát, leletszaporodási naplóját és leltárkönyveit nézve látjuk csak, milyen gondos előrelátással készült ez a

felszólítás. A főváros kezelésében levő, majd minden intézmény birtokában volt olyan tárgy, amely a múzeum gyűjtési keretébe tartozott. Alig volt olyan fővárosi intézmény, amely az évek folyamán ne járult volna hozzá a múzeum gyűjteményeinek gyarapításához.

A legtöbb reprezentációs hivatali helyiségben festmények függtek, szobrok álltak, a mérnöki hivatal a főváros építéstörténetére vonatkozó fontos adatokat tartalmazó terveket és modelleket gyűjtött. A vízművek, gyakran folytatván mélyépítkezést, leletmentésre való felhívással járult a múzeum anyagának gyarapításához. A köztemetői igazgatóság parcellakiürítésekkel kapcsolatban hívta fel a múzeum figyelmét várostörténeti szempontból értékes sírkövek megőrzésére. A mértékhitelesítési hivataltól a későbbi években sok régi mérce került a múzeum gyűjteményeibe. A dolgházi és szegényházi gondnokságok sok esetben juttattak el a múzeumba elhalt ápoltságok tulajdonában volt értékes várostörténeti dokumentumokat. A különböző ipartestületek a céhemlékek gyűjtésében voltak a múzeum segítségére.³⁴ Kezdetől fogva a fővárosi intézményeknek ez az összefogása segítette a múzeum anyagának egybegyűlését.

Ebben az évben (1887) az előző évek pangásával szemben a római ásatások ügye megint fellendül. Ásatások céljaira ismét 3000 forintot szavaznak meg. Torma 300 forint havi tiszteledíjat, Óbudán lakást és bérkocsihasznaletot kap. Segédként a Nemzeti Múzeumtól kikért ifjú *Kuzsinszky* Bálintot adják mellé. Kuzsinszky tehát a múzeum alapításától kezdve munkálkodik annak naggyáfejlesztésén.

Középkori emlékek felbukkanása szempontjából is szerencsésnek mondható ez az időszak.

A Budavári Bástyasétányának a Főváros Közmunkatanácsa által foganatba vett leásása alkalmából (írja Gömöri Havas)³⁵ felszínre kerülhető történeti és régészeti tárgyak megóvása iránt a Vallás és Közoktatásügyi miniszter a főpolgármesterhez fordulván, ez a szükséges intézkedésekkel Gömöri Havast bízza meg. Ez utóbbi térképen mutatta ki a feltárt épületek nyomait, az előkerült leleteket összegyűjtötte, és észleleteit a Régészeti és Embertani Társulatban előadta. Népszerű formában a Pesti Naplóban (okt. 25-én) ismertette ezt az anyagot. Jelentés formájában a polgármester kapta meg ugyanezt. Az ügy 1887. dec. 11-én akképp nyert elintézést,³⁶ hogy a polgármester elrendelte :

„az innét kikerült leletek a budai főgyház építési irodájában őriztessenek addig, amíg a felállítandó Fővárosi múzeumban elhelyezhetők lesznek.”³⁷

A legújabbkori anyag gyűjtését Kuzsinszky indítja meg. A lebontásra kerülő épületek gipszmodelljeit akarja elkészíttetni, és ez ügyben levelezést folytat különböző hivatalos fórumokkal. A Városházán Toldy Ferenc főlevéltáros foglalkozik a létesítendő várostörténeti múzeum anyagának begyűjtésével.³⁸ Egy évvel később, 1888-ban, „Torma úr kijelenté, hogy az óbudai ásatásokkal foglalkozni nem akar”,³⁹ mire a Tanács az ifjú Kuzsinszky Bálintot bízza meg az ásatások folytatásával.

A Budapesti Történeti Múzeum létesítését előkészítő korszak tehát befejeződött.

Az óbudai ásatásokat Schönwisner és Rómer munkáin elindulva Torma és Hampel kezdték el. Később Torma Hampel nélkül folytatta ezt a munkát, majd annak irányítása a múzeum alapításának idején Kuzsinszky Bálint kezébe került.

Eddig az eredeti helyen nem hagyható leletanyag ládákba került, innen pedig a Nemzeti Múzeum raktáraiba vagy kiállítóhelyiségeibe. Ebben az évben a főváros béreveszi a Krempel-malom egyik szobáját és ebben Kuzsinszky kiállítja az előkerülő régészeti anyagot. Alig egy évvel a Kammermayer-féle javaslat megjelenése után megvan már csrájában az aquincumi múzeum.

Gömöri Havas is ebben a Krempel-malomban bemutatott kis kiállításban látja az állandó múzeum felállításának első lépését. Fáradhatatlan aktivitásának köszönhető, hogy ezt az első, kezdő lépést gyors egymásutánban továbbiak követik. 1899-ben Gömöri Havas megnyeri munkatársaknak Kuzsinszky mellett újra Hampel Józsefet és Fröhlich Róbertet.

Fröhlich epigrafus, akinek egyetemi tanárrá való kineveztetése ügyében Hampel három évvel később Mommsennel levelez.

Mommsen levelének kelte 1892. okt. 20.⁴⁰ Charlottenburgból azt írja, hogy Fröhlich híret és munkásságát jól ismeri. Részben német régészeti folyóiratokban közzétett pannóniai epigráfiai kérdéseket tisztázó publikációiból, részben barátjától, egy (olvashatatlan nevű) generálistól, akinek Fröhlich római erődítmények megtekintése alkalmából vezetője volt. Meg van győződve arról, hogy Fröhlich a mesterséget jól ismerő epigrafus — amit szerinte, sem Rómerről, sem Tormáról nem lehetett mondani —, akitől még sok várható. A levélben kitér az epigráfia kérdésére általában is. Azt mondja, hogy az epigráfia nem az ókor története,⁴¹ hanem fontos része annak a láncnak, ami az ókor történetét képezi. Szerinte a Dunamedence régészifjúsága könnyebben jut az epigráfián keresztül az ókor megismeréséhez, mint a történelemtanításon át. Avval fejezi be levelét, hogy ezért nem lehetne a régészeti tanszék számára megfelelőbb embert találni, mint az elsősorban epigrafus Fröhlichet. — Gömöri Havas tehát jól választja meg munkatársait, amikor az aquincumi múzeum létrehozásához fog.

„Az Aquincumot sűrűn látogató közönség kedvéért az érdekes leletek és műtárgyak állandó és látható kiállításai fognak rendeztetni.”⁴² Az első ilyen kiállítás a Krempel-malomban volt látható. A Krempel-malom vendéglő volt. Ennek egyik kibérelt szobájába kerültek azok a tárlók és szekrények, amelyek az 1885-ös kiállításon is a régészeti anyagot foglalták magukba. Az akkor kiállított anyaghoz újabb leletek is kerültek. Ezeket Kuzsinszky sorolta „szakszerűen összeállított csoportokban” az előzőekhez, és ismertető füzetkét is ír a kiállított tárgyakhoz.

Az 1889-ben Bécsben ülésező régészeti kongresszus tagjai hajón leutaznak ide, hogy az amfiteátrumot megtekintsék. A nyolcvan tagú

társaság felvirágzott lóvonatú kocsikon érkezik, megtekinti a papföldi ásatásokat, az amfiteátrumot, a Krempel-malomban berendezett „múzeumot” amelynek tárgyait Kuzsinszky vezetője ismertette. A kongresszus tagjainak elragadtatását tolmácsolja Virchow záróbeszédében, amelyet a következő szavakkal fejez be, „jókora darab kultúrtörténeti területet sikerült itt Önöknek feldolgozni.”⁴³ Ezt a sikert a lelkes Gömöri Havas gyorsan felhasználja a Tanácsnál, és az itt végzett munkának a külföldiek részéről való ilyen elismerésének tudomásulvétele után a gyűlés megszavazza az Aquincumban létesítendő *állandó múzeumépület* felépítését.⁴⁴

Ebben az évben jelenik meg először a Fővárosi Közgyűlés 1889. évi 506. sz. határozata alapján „szakférfiak közreműködésével” Gömöri Havas Sándor szerkesztésében a *Budapest Régiségei*, amely mai napig is a Budapesti Történeti Múzeum évkönyve.

De nemcsak tudományos szócikkek sora, nemcsak vezető⁴⁵ jelenik meg ebben az évben Aquincumról. Kuzsinszky az igen népszerű és nagy példányszámban megjelenő Vasárnapi Újság hasábjain is hírt ad az óbudai ásatásokról.⁴⁶

A középkori ásatások ügyére ez az év sem hoz szerencsét: egy Wandler János nevű óbudai polgár területén románkori klostrom nyomaira bukkannak a kőérberki dűlőben. A terület kapzsi tulajdonosa azonban olyan nagy kártalanítást követel, hogy a Főváros Tanácsa 1890. szept. 6-án kelt (665/VII) sz. határozatával kénytelen volt az itt célbavett ásatásoktól elállni.⁴⁷

A főváros történetére vonatkozó anyag gyűjtése azonban egy percig sem szünetel. Az 1887-ben hozott határozattal a Fővárosi Múzeum ügye lassan, lépésről lépésre halad a megvalósulás felé. Egy évvel a Krempel-malomban létesített kis kiállítás megnyitása után jelenik meg Kuzsinszky cikke az Archeológiai Értesítőben az aquincumi múzeum létesítésének fontosságáról.

1890-ben újra tárgyalás alá került az állandó fővárosi régészeti múzeum ügye; 1891-ben 7500.— forinttal szerepel a főváros költségvetésében. Ebben az évben a feltárt falakat cementtel óvják az időjárás viszontagságaitól. A következő év (1892) megint szép régészeti sikereket hoz: a dohánygyár és a Viktória malom építkezésénél leletmentés alkalmából 30 feliratos kő került elő.

1894-ig folynak az állandó múzeum építkezésének és berendezésének előkészületei. 1894. május 10-én nyílik meg ünnepélyes keretek közt a múzeum, és ugyanezen év november 2-án hal meg Gömöri Havas Sándor, miután megadatott neki, hogy élete egyik célját, a Fővárosi Múzeumot létrehozza.

Szerkesztésében az általa életrehívott „Budapest Régiségei”-nek négy évfolyama jelent meg. Az V. kötetben közzétett dolgozata már halála után látott napvilágot.⁴⁸ Kuzsinszkynek G. Havasról írt nekrológja szerint

„elévülhetetlen érdeme, hogy propagandát teremtett oly ügynek, mely éppen nem alkalmas arra, hogy általános érdeklődést keltsen, még kevésbé arra,

hogy nagyobb áldozatokra serkentsen. Kezdetben az állam, majd a Főváros áldozatkésztségét szerezte meg s az elért eredmények igazolták, hogy úgy az állam, mint a Főváros a tudomány és a közművelődés hasznára fordították a pénzüket . . . nem reflektált arra, hogy az ásatások vezetésével tudományos babérokat arasson, hanem megmaradt kezdettől fogva azon mozgató erőnek, mely az ügyet állandóan felszínen tartja.”

Gömöri Havasnak számos tudományos, a főváros régmúltjával foglalkozó értekezlete, dolgozata is jelent meg az Archeológiai Értesítőben, az 1884-ben megjelent Pulszky emlékalbumban, az általa kezdeményezett Budapest Régiségei első öt kötetében stb. Munkatársai megválasztásában gondos előrelátással cselekedett. A magyar tudományos élet legjobbjaiban sikerült felébresztenie a várostörténeti múzeum létesítése iránti lelkesedést. Jobb kezekben, mint Kuzsinszkyéiban nem is hagyhatta volna a Fővárosi Múzeum ügyét, hiszen nála a lelkesedés nagy körültekintéssel, alapos szaktudással és fáradhatatlan munkabírással párosult.

A múzeum megnyitását még megérhette Gömöri Havas Sándor, és olvashatta azokat a színes beszámolókat, melyek evvel az eseménnyel kapcsolatban a lapokban megjelentek.

„ . . . A közönség, amely olykor-olykor Óbudára kirándul, hogy az ott eszközölt ásatásokról tudomást vegyen, bizonyára kellemes meglepetést fog érezni, látva a romok által körülvevő téren azt a magasra kiemelkedő épületet, mely alakjánál fogva már messziről elárulja rendeltetését.”⁴⁹

A templum in antis stílusban emelt épületet Orczy Gyula fővárosi mérnök tervezte (az építkezés 11 000 forintba került). Előcsarnokból és egy teremből állt. Raktárai, kutatóhelyiségei nem voltak. Eredetileg a pronaosba akarták a szobrászati anyagot és a feliratos emlékeket helyezni, de mivel ez csak két méter széles volt, 40 darab kőemlék számára szűknek bizonyult. Ezért, ahelyett, hogy egymás mellé helyezték volna a kiállításra szánt sírköveket, egymás fölött ágvázták be őket padlótól mennyezetig a falba. A padlóra pedig csak az került, ami a falakon nem fért el.

A belső terem (6×8 m méretű) cella falait pompeii falfestmények stílusában festették ki. Kőemlékek, feliratos kövek, stukkódíszek, padlómozaikok kerültek benne felállításra. Az apró tárgyak, kisebb faragott kövek, érmek a terem közepén szekrényekben voltak láthatók.

„Az épület már most is szűk” — fejezi be mondanivalóját a cikk írója. Ezt a Tanács is tudomásul vette és még ugyanebben az évben megszavazta a bővítés költségeit. Két évvel később, 1896-ban, az épülethez jobbról és balról szárnyépületet csatoltak. (45. kép)

Az aquincumi múzeum megnyitása nem egyetlen lényeges eseménye az 1894-es évnek. Körvonalaiiban kibontakozik már az újkori anyag elhelyezésére vonatkozóan is egy megoldás:

A képviselőház jún. 22-i ülésén új Múcsarnok létesítésére 200 000 forint költséget szavaz meg.⁵⁰ Ha elkészül az Új Múcsarnok, a Régi Múcsarnok épülete felszabadul és helyet adhat annak az anyagnak, amelynek zömét az 1885-ös kiállítás fővárosi pavillonjában kiállított modellek,

rajzok, képek alkották, továbbá a Kuzsinszky által elkészített, lebontott épületeket megőrkítő gipszmintákból és a különböző hivatali helyiségekből begyűjtött múzeális tárgyakból áll. 1894-ben megnyílik a Nemzeti Szalon, „a magyar képzőművészek és műpártolók egyesülete”.

Ugyanebben az évben (1894-ben) szerepel Ernszt Lajos magyar történelmi gyűjteményének egy része először nyilvánosság előtt. A Történelmi Képcsarnokban kerül kiállításra egy 59 darabból álló (magyar vonatkozású politikai arcképeket, írók portréit, művészek önarcképeit, magyar történelmi tárgyú festményeket, irodalmi és politikai vonatkozású karikatúrákat, szobrokat, metszeteket, viselettörténelmi ábrázolásokat és kéziratokat tartalmazó) gyűjtemény.⁵¹ Ennek az anyagnak bemutatása nagy számú látogatót vonzott. Gyarapszik a leendő Fővárosi Múzeum anyaga is. 1895-ben Kuzsinszky Porzolt Kálmán segítségével a koronázó főtemplom restaurálása alkalmából kicserélt kötőredőket szerzi meg, és ezeket így megmenti a pusztulástól. Ezeket ideiglenesen Aquincumba viteti, avval az elképzeléssel, hogy ha majd megszűnik a városligeti épület, ott találhatnak majd fedélre.

1896-ban nyílik a millenáris kiállítás. Ez nemcsak azért érdekel bennünket, mert fővárosi pavilonjának anyaga később a Fővárosi Múzeumba kerül megőrzésre és bemutatásra, hanem mert a kiállításon szerzett prezentációs tapasztalatok sok szempontból befolyásolják majd a várostörténelmi múzeum kiállításainak berendezését.

A millenáris kiállítás, mint az 1885. évi országos kiállítás is, a Városliget területén létesült: történelmi és jelenkori főcsoportból állt. A történelmi főcsoport rendezőségének (amelyben a magyar tudományos élet kimagasló alakjai foglaltak helyet) elnöke Szalay Imre, a Nemzeti Múzeum igazgatója volt. A jelenkori főcsoport rendezői közé azok a szakemberek tartoztak, akiknek az eddigi nagy ipari kiállítások rendezésében tapasztalataik voltak, továbbá a főváros és különböző vállalatok megbízottjai.

A főváros pavilonja a jelenkori főcsoport művészeti és közművelődési részlegéhez tartozott. Ezt a főcsoportot egyébként inkább mezőgazdasági és ipari tematikájú pavilonok alkották.

A millenáris kiállításon ütközött össze nálunk először a kiállításrendezés két szempontja: a környezetbe-helyezés és a tipologizálás elve.

A történelmi főcsoport anyagát nem „modern” személytelen üvegpalotába helyezték el, mint ahogyan azt 1857-ben a londoni kiállításon (mai Victoria and Albert Museum) és a bruxelles-i Cinquentaenaire alkalmából tették.

Az ország történelmének és művészetének itthon és külföldön begyűjtött emlékeit a hazai építészet fejlődését ismertető neoromantikus keretben a román, gótikus, renaissance és barokk építészeti emlékek utánzásából alkotott ún. Vajdahunyadvárban mutatták be.

Ebben az épülettömbben Szalaynak módjában állt mindazokat a múzeumi rendezési elveket megvalósítani, amelyeket tizenegy évvel

később megjelent tanulmányában⁵² le is szögez. A múzeumnak — szerinte — népszerű és élvezetes módon kell az ismereteket terjesztenie. (A történeti főcsoport, amely a honfoglalástól a millenniumig ismerteti Magyarország történeti és művészeti emlékeit rekonstruált környezetbe ágyazva, inkább múzeum, mint kiállítás jellegű volt, hiszen nem időleges bemutatásra készített anyagot tárt a látogatók elé, hanem hazai és külföldi múzeumok, egyházi és magángyűjtemények legértékesebb művészeti és történeti emlékeit) — Helyesebbnek tartja az egyszerű tipologizáló bemutatás helyett a sokkal nagyobb fáradságot, komponálókészséget igénylő interieurszerű bemutatást. Messze megelőzi korát, amikor magyarázó szövegekkel, térképekkel, grafikonokkal kiegészített anyagát egyszerű, dísztelen szekrényekbe és tárlókba kívánja helyezni. Ellenzi a zsúfolás elvét és az egyszerűen megtekinthetővé tett raktár-múzeumokat.

E múzeológiai elveknek bölcs mértékletességgel való alkalmazása — sajnos — a kiállításnak nem minden részén valósult meg. A századvég füledt szalonjaiban gazdagodó polgár szenzációt kívánt, és ezt a kiállítás néprajzi csoportjában és nagy történelmi felvonulását megörökítő körképekben, panorámákban találta meg. A néprajzi faluban életnagyságú bábuk népesítették be a rekonstruált környezetet. A panorámák pedig a barokk korból átmentett szenzációk voltak. Ezekben nem kötött nézőszögből nyújtották hengerpalást belsején a látványt, amiáltal különböző pontokról különböző életszerű hatást tudtak elérni: elmosódott bennük a festészet és a szobrászat közötti határ (hasonló elven alapultak, mint ma a háromdimenziós film).

(Ilyen volt Feszty körképe, továbbá két lengyel festő, Jan Styka és Kossak: Kosciuszko győzelmét ábrázoló panorámája stb.) Az ilyen törekvések a korszak szecessziós levegőjében panoptikumszerű giccsekké váltak.⁵³

A kiállítás jelenkori főcsoportja inkább az anyag tipologizálását tartotta helyes kiállítási elvnek.

Nem érdektelen pár évtized távlatából megvizsgálni a millenáris kiállításon alkalmazott kétféle prezentációs elv továbbfejlődését ill. későbbi időkre való hatását.

A környezetbe-helyezés elve rossz irányba terelődik, olcsó álpátosszal a szenzációéhes tömegeket kiszolgáló szórakozások eszközüvé válik.

A tipologizálás elve éppen azért, mert a múzeum el akar ütni, különbözni akar ezektől az olcsó szórakozási lehetőségektől, megmerevedik. A múzeumok hosszú évtizedeken keresztül rideg, raktárszerű kiállításokat létesítenek. Nem akarnak népszerűsíteni, csak látni engedik felhalmozott kincseiket, és ezáltal csak a beavatottakhoz szólnak és a népszerű rétegeit kizárják falaik közül.

A millenáris kiállításon bemutatott fővárosi anyag a Budapesti Történeti Múzeum újkori osztálya első leltárkönyvének 90 tételét képezi. Eredeti régészeti anyag mellett a főváros építészetének fejlődését, népes-

ségének növekedését, a közigazgatás minden vívmányát ismertető makettek, diagramok, képek, rajzok kerültek itt bemutatásra.

Ahogy két évvel az 1885-ös Országos Kiállítás után Kammermayer Károly polgármester határozatban kifejti egy Fővárosi Múzeum létesítésének szükségességét (ennek eredményeként működik már ekkor két éve az aquincumi múzeum), úgy teszik szükségességévé és időszzerűvé — két évvel a millenáris kiállítás után — a különböző tudományos események, múzeológiai irányzatok és a közhangulat, Kuzsinszky „A Székesfővárosi múzeum és a vele kapcsolatos könyvtár szervezése tárgyában” című javaslatának felterjesztését (1898 aug. 15-én). Ez a javaslat két pontban fekteti le a létesítendő Fővárosi Múzeum célkitűzéseit és beosztását, majd több oldalas indokolásban részletezi az egyes pontokban kifejtett elveket.

A javaslat szerint :

„1. §.

„A Fővárosi múzeum és a vele kapcsolatos történeti könyvtár célja összegyűjteni és úgy a nagyközönségnek, mint a szakférfiaknak hozzáférhetővé tenni Budapestre vonatkozó minden emléket eredetiben és másolatban, melyek a város múltjára, fejlődésére a legrégebb kortól kezdve a mai napig világot vetnek, nem zárván ki a jelen állapotokat feltűntető tárgyakat sem, melyek a jövő szempontjából érdekesek lehetnek, bizonyosságot tevéen azon nagyarányú munkálatokról, törekvésekről, melyeknek Budapest páratlan felvirágozását köszönheti.”

2. §

A Fővárosi Múzeumnak két osztálya van :

A) A római, amely magába foglalja az aquincumi régiségeket ;
B) hol Budapest ősi, középkori és újkori emlékei vannak s amelyet kiegészít a mai, ill. mindenkori állapotokat feltűntető tárgyak gyűjteménye, a képtár és a történeti könyvtár.”

Kuzsinszky javaslatában a múzeum anyagát is ismerteti.

„A B. részleg keretei a következők :

I. Budapest őskori és népvándorlaskori régiségei. Budapest térképei.

II. A város egészét s egyes részeit, úm. tereit, utcáit, nevezetesebb köz- és magánépületeit, hidait feltűntető metszetek, photographiák, aquarellek, modellek, köz- és magánépületekről fennmaradt faragványok.

III. Budapest régi templomi emlékei. A Victoria téglagyár helyén kiásott romok, a margitszigeti templomrom, Mátyás templom, Belvárosi templom stb.

IV. Budapest történeti emlékei. Mátyás király palotája, török idők, Budavár visszafoglalása, 1838. árvíz, 1848/49. események, országgyűlések, koronázási, jubiláris ünnepek, uralkodók látogatásai, kiállítások, fejedelmi személyekkel kapcsolatos események.

V. Irodalmi, színészeti és művészeti emlékek. Kiváló írók, művészek arcképei, reliquiái, régi színházak, berendezésük, festők, szobrászok műtermei.”

(A Petőfi ereklyék gyűjtése pl. 1903-ban indult meg. 1909-ben nyílik a Fővárosi Múzeumhoz tartozó Petőfi múzeum a Bajza utcában. Ez azonban a felszabadulás után, mivel akkor külön irodalomtörténeti múzeum létesül, és mert a Petőfi ereklyéknek csak egy része fővárosi vonatkozású, elszakad a Budapesti Történeti Múzeumtól. Színháztörténeti emlékeket

később a Nemzeti Múzeum, a Nemzeti Színház és az Operaház is gyűjt. Majd külön Színháztörténeti múzeum is létesül.)

„VI. A városi kormányzás emlékei. Oklevelek, pecsétek, pénzek, jogszolgáltatás, czéhek, mértékek, súlyok, rendőrség stb.

VII. A főváros ügyében érdemeket szerzett férfiak arcképcsarnoka. Polgármesterek, tanácsnokok, bizottsági tagok, jöltevők.

VIII. Festmények és szobrok. A főváros képzőművészeti bizottsága által eddig megrendelt és ajándékba kapott festmények és szobrok, másolatok, nyilvános pályázatoknál beérkezett szoborművekről.

IX. A város építkezéseire vonatkozó tárgyak, a város egészét vagy részleteit felölelő rendezési tervek, köz és magánépületek tervei, másolatai.

X. A város technikai, gazdasági és kulturális fejlődését illusztráló tárgyak. Közlekedés, közmunkák, ú. m. kövezés, csatornázás, vízvezeték, világítás, vásárcsarnokok, iskolák, kórházak.

XI. A múzeummal kapcsolatos szakkönyvtár.”

A javaslat második része az „Indokolás”, amely szerint

„A Tek. Tanács már 1887 okt. 20-án tartott ülésén⁵⁴ kimondta, hogy a fővárosi múzeum felállítását szükségesnek tartja.

Arra, hogy a fővárosi múzeum szerveztessék, a szükséges feltételek megvannak.

Római osztálya évek óta fennáll s 5 termet és 3 folyosót megtöltő régiségek gyűjteményéből áll. Ennek gyarapodását biztosítják az évről évre rendszeresen eszközölt ásatások . . .

Ami a múzeum másik osztályát illeti, berendezésére egyelőre ugyan csak a városligeti Múcsarnok áll rendelkezésre, melyet a főváros 100 000 forintért vett meg a kormánytól s a Fővárosi múzeum céljaira szánt, de ezen épület teljesen alkalmas múzeumnak, elég számos és elég tágas helyiségekkel rendelkezik arra, hogy hosszú éveken át helyet találjon benne a múzeumnak a 2. §-ban vázolt valamennyi csoportja.”

A javaslat a továbbiakban említést tesz arról is, hogy a Nemzeti Múzeum kész lemondani elsőségi jogáról a főváros területén állami munkák során talált leletek esetében, sőt olyan anyagot is átenged, amely a szervezendő Fővárosi Múzeum keretébe tartozik. Hiszen a Fővárosi Múzeum nem kíván semmiben sem „concurrere” lenni a Nemzeti Múzeumnak.

Ennek a javaslatnak eredményeként 1899. április 26-án a főváros közgyűlése határozatot hoz a múzeum és a könyvtár szervezése tárgyában. Matuska polgármester elrendeli a múzeális tárgyak jegyzékbe foglalását, a múzeum berendezésének elkezdését, a tárgyak múzeumba szállítását és elhelyezését.

Ezzel a határozattal meg is indul a Fővárosi Múzeum élete. A következő nyolc év (1907 június 1-ig a városligeti Fővárosi Múzeum megnyitásáig) a gyűjtés és szervezés munkájával telik el.

1899-ben Kuzsinszky a dotáció felemelését kéri, és ezt avval indokolja, hogy

„nem szabad elfelejteni, hogy itt egy állandó intézmény megvalósításáról van szó s az áldozatnak, amit a Főváros hoz, örök időkre nyoma marad.”

13 éven át képviseli — egy adminisztratív tisztviselő, egy szolga és egy ideiglenes díjnok segítségével — a múzeum ügyét. 1900-ból való a múzeum első leltárkönyve, amelyben a már kiállításokról jól ismert anyag mellett a Marsigli és Lanfranconi-féle gyűjtemények metszetei és tárgyai is szerepelnek.⁵⁵

1901-ben a Tanács határozata alapján a városligeti és az aquincumi múzeum „Fővárosi múzeum” név alatt egyesül, és ettől fogva egy tételben szerepel a költségvetésben.

1902-ben a későbbi Kőtár magva, a domonkosok Szent Miklós téri templomáról származó faragványok a Halászbástya északi toronyhelyiségébe kerülnek. 1904-re a városligeti épület minden egyes helyisége elkészült.

1906. ápr. 3-án kelt az a határozat, amely a múzeum megnyitását elrendeli és 1907. jún. 1-én a Fővárosi Múzeum városligeti épülete megnyitja kapuit.

A katalógus belső oldalán a múzeum alaprajza, beosztása látható. (48. kép)⁵⁶

Az útmutató és a ránk maradt fényképek alapján (47, 49–52. kép) tökéletesen elképzelhető a múzeum első kiállításának beosztása.

A termék zsúfoltságát már kezdettől fogva a helyszűke és a anyag gazdagsága okozta. Az épületet nem múzeum, hanem időleges kiállítás csarnokául tervezték.

A múzeum lényeges feladataira az épület tervezése közben nem gondoltak. Gyűjtés, konzerválás, kutatás céljaira az épület jobbszárnyán levő három helyiséget jelölték ki.

Az épület a történeti stílusok tobzódása idején tarka neoreneszánsz díszítést kapott. Ehhez a dekorációhoz igazodott Kuzsinszky, amikor a díszes párkányok alatti falfelületeket is színes mustrás tapétával látta el és erre a kiállítófelületre helyezte több sorban egymás fölött a változatos, előző tulajdonosaik ízlése szerint megválogatott keretekbe foglalt képeket. Igyekezett anyagát természetint tematikai egységekbe tömöríteni, ami azonban a helyszűke miatt csak négy teremben sikerült. (A céhemlékekében, a Buda visszafoglalásával foglalkozóban, az arcképcsarnokban, s a terveket és helyszínrajzokat bemutatóban.) A többi helyiségben a csoportokhoz teljesen idegen anyagot is kevert. Így pl. köemlékeket bárhol elhelyezhetőnek tartott.

Biztos, hogy a sok, néha vásári eszközöket is felhasználó időleges kiállítás arra készítette, hogy ettől eltérőt „komolyabbat” nyújtson a látogatóknak.

Ebben az időben nyilván erre is volt szükség, ezt is várták a múzeumtól, mert sok az érdeklődő. A látogatási időszakban (júniustól október végéig) 13 400 fő fordult meg a termekben. A múzeum az iskolákkal is keresi a kapcsolatot,

„hogy a főváros tanuló ifjúsága bővíthesse és a szemlélet közvetítésével emlékezetében megrögzíthesse azokat az ismereteket, amelyeket az iskolai tanulmányok során Budapest történetére vonatkozóan szerzett.”⁵⁷

A Fővárosi Múzeum oktatási programját illetően tehát messze megelőzi korát. A harmincas évek muzeológiai konferenciáin olyan sokat vitatott kérdés: „a múzeumok és iskolák kapcsolatának” témája már ekkor, itt, ilyen határozott formában fellép. A Budapesti Történeti Múzeum azon részei tehát amelyek később a régészeti ill. újkori osztály elnevezést kaptak, Aquincumban és a Városligetben már 1907-ben működtek. Horváth Henrik munkájának eredményeképpen 1932-ben megalakult a Halászbástya saroktornyában a Kőtár mint a Fővárosi Múzeum új részlege. Ugyanezen időszakban már működött a Fővárosi Régészeti Intézet Nagy Lajos vezetése alatt. Itt az ős- és ókori ásatások mellett középkori régészeti feltárások is folytak Garády Sándor irányítása alatt. Ez utóbbi anyaga és a Kőtár 1945-ben egyesült önálló középkori osztállyá, amely a várásatások anyagából 1952 decemberében nyitotta meg kiállítását a Vármúzeum mai épületében.

J E G Y Z E T E K

¹ 1881 : XXXIX. tc. a műemlékek fenntartásáról.

² Arch. Ért. 1875, 124.

³ *Torma K.*, Adalékok Sarmizegethuza és Aquincum felirataihoz. Arch. Ért. VIII, 135.

⁴ 1849—1913.

⁵ *Márton Lajos*, Hampel József nekrológja. Arch. Ért. 1913.

⁶ Schönwisner István egyetemi könyvtárnok 1788-ban meszes gödör ásatása közben a Flórián utcában római fürdőt talált, és ezt Mária Terézia megbízásából „De ruderibus laconici caldarique Romani” címmel publikálta. Ebben a munkában Aquincum történetét ismertette és megdöntötte a Bonfini féle Sicambria-elméletét. Antonius Itinerariumáról szóló, 1780-ban megjelent kommentárjában Aquincumról mint a provincia főhelyéről ír. Gömöri Havas szerint „Schönwisner mutatta meg, mekkora felkészültséggel kell a római műemlékek és leletek leírásához fogni.” (*G. Havas*, Óbuda—Aquincum az 1880—88. évi ásatások kezdete és lefolyása. Bud. Rég. I. 1889.)

⁷ *Hampel József*, Aquincum történetének vázlatja. Arch. Közl. 1871.

⁸ Itt volt Virchow, Schliemann barátja, berlini antropológus professzor, Franks a British Museumból, Hildebrandt svéd régész, Worsae dán múzeumigazgató, Broca párizsi orvosprofesszor — Zichy Jenő barátja, Capellini olasz geológus, Pigorini a római Museo Etnografico Nazionale megteremtője. (*Hampel József*, Arcképek az ősrégészeti kongresszusról. Vas. Ujs. 1876, 603.)

⁹ *Borosyáni Nándor*, Régészeti kirándulás Aquincumba. Vas Ujs. 1876, 603.

¹⁰ A régiségtár őrének jelentése az országgyűlés által kiküldött múzeumi bizottsághoz. Arch. Ért. 1881.

¹¹ *Némethy Lajos*, Óbuda római. Vas. Ujs. 1880, 703.

¹² *Uó*, Az aquincumi amfiteátrum. Vas. Ujs. 1880, 774.

¹³ *Hampel József*, Hazai archeológiánk jelene és jövője. Arch. Ért. 1881, 261.

¹⁴ *Torma Károly*, Aquincumi ásatások. Arch. Ért. 1881, 252.

¹⁵ *Thallóczy Lajos*, A fejéregyházi ásatások. Árpád sirja. Vas. Ujs. 1880, 406.

¹⁶ Pest. Pfeiffer. 1880, 24.

¹⁷ *Thallóczy i. m.*

¹⁸ *Gömöri Havas Sándor*, Az óbudai Fehéregyház. Bud. Rég. II. 1890.

¹⁹ *Uó*, uo.

- ²⁰ *Uő, no.*
- ²¹ *Uő, no.*
- ²² Vas. Ujs. 1884, 331.
- ²³ Kiállítási kalauz. Hivatalos adatok alapján szerkesztették Balogh Vilmos, Toldy Ferencz, Gelléri Mór. Budapest, Pesti könyvnyomda r. t. 1885.
- ²⁴ Budapest. Mit 44 Illustrationen und einem Plan der Stadt. Mit einem Anhang über die Budapester Allgemeine Landesausstellung des Jahres 1885. Zürich 1885.
- ²⁵ Vas Ujs. 1885, 306.
- ²⁶ Útmutató az Orsz. Kiállításra. Fővárosi kalauzzal. Szerk. Sziklay János és László Elek. Budapest 1885.
- ²⁷ Útmutató. i. m.
- ²⁸ Vas. Ujs. 1885, 374.
- ²⁹ Útmutató i. m.
- ³⁰ A történelemtanítással foglalkozó csoport elnöke Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter.
- ³¹ 1885. júl. 16-án 32444/III. sz. alatt a Tanács elrendelte, hogy a III. ker. területén eszközleendő lebontásokra, ásatásokra és építkezésekre adandó engedélyek ezentúl a Fővárosi régészeti bizottmány elnökével is közöltessenek avégből, hogy az ilyen munkálatok alkalmából napfényre kerülő régészeti és műtárgyak el ne kallódjanak.
- ³² *Hampel József*, Régészet a Főváros közgyűlésén. Arch. Ért. 1886. 189.
- ³³ Budapest Főváros Tanácsa 11358/1886. VII. sz. határozata.
- ³⁴ A kiscelli múzeumban őrzött levéltári anyag (akták 1887-ből) bizonyítja ezen tárgyak múzeumba kerülését. Ezek a tárgyak először a Városházán kaptak helyet, majd az 1885-ös kiállítás bezárása után a Múcsarnokban tárolták őket. (Kuzsinszky jelentése a Tanácsnak. Főv. Közlöny 24. sz. 1900. márc. 1. 378. o.)
- Itt mondok köszönetet Bertalan Vilmosnak, a kiscelli múzeum igazgatójának és Seenger Ervinnek, ugyanezen múzeum irattárosának, hogy irattárakat megtekinthetővé tették és sok értékes útbaigazítással segítettek munkámban.
- ³⁵ *Gömöri Havas Sándor*, Óbuda—Aquincum az 1880—1888-ik évi ásatások kezdete és lefolyása. Bud. Rég. 1889.
- ³⁶ Budapest Főváros Tanácsa 39388/VII. sz. határozata.
- ³⁷ *Gömöri Havas Sándor* i. m.
- ³⁸ *Dr. Kuzsinszky Bálint* A Budapesti Székesfővárosi Múzeum katalógusa. Budapest. 1907.
- ³⁹ *Gömöri Havas Sándor* i. m. Bud. Rég. I.
- ⁴⁰ Széchényi könyvtár kéziratárában 1929/36. sz. alatt.
- ⁴¹ „Allerdings sind die germanischen Inschriften und ist die Epigraphik überhaupt nicht die Geschichte des Altertums, aber nicht bloss ist sie davon ein wichtiges Glied, sondern es sollten ihre leitenden Männer nicht vergessen, das die im Donaulande sich bildende Jugend in die Geschichte des Altertums sicherer und frischer auf diesem Wege eingeführt wird, als auf dem, über Marathon und Salamis. Herr Fröhlich ist ein gründlich gebildeter Mann . . .” stb.
- ⁴² *Gömöri Havas* i. m. Bud. Rég. I.
- ⁴³ „Sie haben hier ein schönes Stück Kulturgeschichte aufgeräumt.”
- ⁴⁴ *Gömöri Havas* i. m. Bud. Rég. I.
- ⁴⁵ *Dr. Kuzsinszky Bálint*, Aquincum és romjai. Budapest 1889.
- ⁴⁶ Vas. Ujs. 1889, 161. és 607.
- ⁴⁷ *Gömöri Havas*, i. m. Bud. Rég. IV.
- ⁴⁸ Nekrológja a Bud. Rég. 1897 ben jelent meg.
- ⁴⁹ Vas. Ujs. 1894, 354.
- ⁵⁰ „Az Új Múcsarnok ügyében a Magyar Képzőművészek Egyesülete értekezletet tartott. Az értekezlet Schickedanz tanárnak bemuta. ott tervén több változtatást tett.” (Vas. Ujs. 1894, 434.)
- ⁵¹ Vas. Ujs. 1893, 721.
- ⁵² *Szalay Imre*, Múzeumainkról. Múzeumi és Könyvtári Értesítő I. 1907.

⁵³ A saalburgi tábormúzeum megnyitása a Fővárosi Múzeumával egy időben zajlott le 1907-ben, tehát húsz évvel a millenáris kiállítás után. Rekonstruálták az egész táborot: felmenő falak, tetőzet, belső berendezés került a feltárt alapfalak fölé, és Vilmos császár a századvégi nagy felvonulások mintájára a többi bajszos előkelőséggel együtt római milesnek öltözve nyitotta meg a tábormúzeumot.

⁵⁴ 11358

1889/VII

⁵⁵ Lanfranconi Enea által Budapest fővárosnak ajándékozott budapesti történeti képek jegyzéke. Pesti könyvnyomda, Budapest 1887.

⁵⁶ *Kuzsinszky Bálint*, A Budapest Székesfővárosi Múzeum katalógusa. Budapest 1907.

⁵⁷ 1907. júl. 17-én kelt akta.

Verzeichnis der Abbildungen

Abb. 41. Die Ausgrabungen in Aquincum; Zeichnung von Theodor Dörre für „Vasárnapi Ujság“

Abb. 42. Saaldetail des städtischen Pavillons der Ausstellung von 1885 (Städteplanung)

Abb. 43. Saaldetail des städtischen Pavillons der Ausstellung von 1885 (Ausstellung für Schulwesen)

Abb. 44. Die Kunsthalle der Ausstellung von 1885

Abb. 45. Die in 1896 vollzogene Erweiterung des Aquincumer Museumsgebäudes mit zwei Seitenflügeln

Abb. 46. Das Innere der Kunsthalle der Landesausstellung von 1885; Zeichnung von Theodor Dörre

Abb. 47. Das Städtische Museum in 1907, Saal IX.

Abb. 48. Grundriß und Einteilung des Gebäudes des Städtischen Museums im Stadtwäldchen in 1907

Abb. 49. Das Städtische Museum in 1907, Saal III.

Abb. 50. Das Städtische Museum in 1907, Saal X.

Abb. 51. Das Städtische Museum in 1907, Saal IV.

Abb. 52. Das Städtische Museum in 1907, Saal XI.

KÖNYVISMERTETÉSEK

A legújabb német nyelvű középkori várostörténeti irodalomból

„Die Erforschung des Städtewesens ist heute ein so komplexes Unternehmen daß ein Forscher allein sie kaum nach allen Seiten hin mit Erfolg betreiben kann.” (Th. Mayer, Schweiz. Zeitschr. f. Gesch. IV. 1954, 126.)

A középkor történeti kutatásában a városok múltjának mindig nagy szerepe volt. A várostörténeti irodalom nagyobb arányú kibontakozása már a múlt század derekán megindult. A források publikálásával párhuzamosan a történettudomány szakágazatai közül elsőnek a jogtörténet vette vizsgálat alá a városok viszonyait, dolgozott ki fontos részleteket és összefüggéseket (pl. a városjogok keletkezése, város és piac viszonya stb.). A jogtörténet után a gazdaság- és társadalomtörténet is fokozott figyelmet szentelt a városok vizsgálatának, sőt hamisán átvette a vezető szerepet. A városok fennmaradt forrásanyagának részletes feldolgozásával, lehetőleg számszerű, statisztikailag is értékelhető anyagra támaszkodva igyekezett a legapróbb részletekig kidolgozni a városok és a polgárság helyzetét. Erőfeszítései nyomán alakult ki a középkorvégi városoknak az az általánosan elfogadott képe, amely még ma is alapját képezi a középkori városokkal foglalkozó kutatásnak, s amelynek csúcspontját a két világháború között a belga H. Pirenne, a német G. v. Below és F. Rörig munkái jelzik. Bőséges forrásanyag azonban csupán a középkor második feléből maradt fenn, így a gazdaság- és társadalomtörténet csupán hipotézisekkel oldhatta meg a városok keletkezésének kérdését. A hipotézisekkel áthidalt korszak kérdéseinek és főképpen a városok kezdeteinek tisztázását szolgálta a településtörténetnek a kutatásba történt bekapcsolódása. A településtörténet módszertanában kifejezetten történeti ismeretek mellett most már a földrajz, a művészet- és építéstörténet részeredményei is helyet kaptak. Ezzel a módszerrel jelentős eredmények születtek, főképp a városok területének fejlődése, a szervesen létrejött és újonnan alapított városok végleges szétválása terén, de a városok keletkezésének kérdése mégsem nyert megnyugtatóbb megoldást. A legkétségteljes a régészet kapcsolódott bele a várostörténeti kutatás munkájába. Ennek a tudománynak távolmaradását hosszú ideig a korlátozott ásatási lehetőségek indokolták. A középkori városok